

X.1 Význam a charakteristika modů a tónin

Při výkladu notového textu obvykle nejsme odkázáni jenom na naši uměleckou fantazii. Jsou i další indicie a vodítka, jež napomáhají a vedou nás k tomu, abychom správně vyčetli afekt z hudby. K tomu patří i symbolika modů, tónin a intervalů, ve kterých se mistři baroka vyznali velmi dobře.

Většina zmínek o modálních charakteristikách poukazuje spíše na obecně expresivní vlastnosti modů než na afekty. Nicméně víme, že ještě v antice mody byly spojovány s určitým charakterem a přírodním živlem.

Modus	Živel	Povaha	Charakteristika
dórský modus, hypodórský modus	voda, jsou chladné a mokré	flegmatická povaha	ospalost, letargie, lenost, ale i klid, vyrovnanost, a dokonce i stav vnitřní harmonie
frygický modus, hypofrygický modus	ohně, jsou horké a suché	cholerická povaha	drzost, živost, vášně, byly spojovány s egem a vůlí
lydický modus, hypolydický modus	vzduch, jsou horké a mokré	povaha sangvinika	optimismus, veselost, sklon ke smíchu, lásce a zpěvu
mixolydický modus, hypomixolydický modus	země, jsou suché a chladné	melancholická povaha	pevnost, stálost, ale rovněž určitá lenost a neústupnost

Během celého středověku a renesance byla církevním modům přidělována a přisouvána výrazová charakteristika analogická *ethosu* řeckých modů. Středověký modus ukazoval nejen základní stupeň (*finálu*), ale i určený rozsah, melodické útvary spojené s rozdílnými mody, umístění a důležitost kadencí a emocionální dopad. Například sv. Augustin pod pojmem *modus* chápal „*melodie pocházející od Boha*“, které vzbuzují bohabojné afekty a prostřednictvím numerického pořádku vedou člověka k lásce a k bohu, též i k lásce k bohu. *Numerus* a *afekt* jsou zde obě stránky téže věci. Během 16. století osm středověkých církevních modů Glareanus rozšířil na dvanáct, včetně aiolského, jónského modu a jejich plagálních. Glareanus též připisoval jednotlivým církevním tóninám určité afektové účinky.

Zde jsou seřazené názory vybraných hudebních teoretiků a skladatelů:

Modus	Afekt a charakteristika		
	Guido d'Arezzo (asi 991–1050)	Adam Fulda (1445–1505)	Gioseffo Zarlino (1563–1590)
dórský	vážný	jakýkoli pocit	trochu smutný
hypodórský	smutný	smutný	pokorný, plačtivý
frigický	mystický	prudký	žalostný
hypofrigický	harmonický	jemný	vhodný pro milostná témata
lydický	šťastný	šťastný	přináší radost
hypolydický	zbožný	zbožný	zbožný a plačtivý
mixolydický	andělský	mladický	lascivní a veselý, ale ne moc
hypomixolydický	dokonalý	znalý	něžný a líbezný

Další cesta pak vedla k postupnému vyvíjení dur-mollové tonality. Počínaje Zarlinem teoretici klasifikovali dvě základní třídy modů, které byly určovány durovou nebo mollovou tercií nad *finalis*.

Nejpodrobněji se k těmto otázkám vyjádřil Mattheson. V *Neueröffnetes Orchester* se v kapitole *O vlastnostech a působení hudebních tónů ve vyjádření afektů* distancuje od běžné představy, že všechny mollové tóniny jsou smutné, všechny durové veselé, všechny béčkové tóniny jsou měkké a všechny tóniny s křížkem jsou oproti tomu „svěží“.¹³⁷

Pak se vyjadřuje k tóninám detailně. Zde máme čtyři důležité příklady jeho charakteristik:

„*C dur má relativně drsnou a drzou vlastnost – na radovánky a příležitosti, kde je hodně radostí, se určitě hodí, nehledě na to ho však zdatný skladatel může (...) překřtít v něco šarmantního, a tudíž ho používat i v jemnějších případech.*“¹³⁸

K tónině *e moll* Mattheson uvádí:

„*Těžko má v sobě něco veselého – ať se to vezme tak, či onak, protože je hodně přemýšlivá, hluboká, evokuje zasmušilé a smutné pocity, ale i takové, že člověk doufá, že dokáže ještě utěšovat. Může z toho vzejít něco rychlejšího, ale to neznamená, že je to vzápětí i veselé.*“¹³⁹

¹³⁷ Mattheson, J. *Neueröffnetes Orchester*. Hamburg 1713, s. 232–233.

¹³⁸ Mattheson, J. *Op. cit.*, s. 240.

¹³⁹ Mattheson, J. *Op. cit.*, s. 239.

Určitou zálibu má Mattheson v *g moll*:

„(...) je to skoro nejkrásnější tónina, nejenže promíchá relativní vážnost s veselou libezností, ale má v sobě i velkou grácií a půvab, protože je schopna evokovat něco něžného, osvěžujícího, toužebného a veselého, tj. hodí se k mírnému nářikání a také k veselosti a je nesmírně flexibilní.“¹⁴⁰

Jako poslední příklad je zde Matthesonova charakteristika *f moll*. Tato tónina se mu zdá jako ztělesnění:

„...mírného a uvolněného, dokonce smrtelného a od srdce přicházejícího strachu, však s hlubokým, těžkým zoufalstvím, a je nesmírně hebká. Krásně vystihuje černou bezmocnou melancholii a občas by chtěla v posluchači vyvolat děs a hrůzu.“¹⁴¹

Není možné a ani není třeba procházet celou barokní literaturu přísně schematicky na základě takové tabulky a nalepit jí etikety. Proto je namísto vždy určitá obezřetnost, protože mistři pozdního baroka svá díla občas – dle potřeby – transponovali. Ovšem interpretovi vždy pomůže znalost základních charakteristik tónin a z toho vyplývajících afektů. Zde je v podrobnější konfrontaci francouzské a německé vidění tohoto interpretačního problému.

Tónina	Afekt a charakteristika		
	Marc-Antoine Charpentier (1643–1704) <i>Règles de composition</i> , Paris 1690 (facs. <i>Bibliothèque Nationale</i> , fr. nouv. acq. 6355)	Johann Mattheson (1681–1764) <i>Das Neueröffnete Orchester</i> , Hamburg 1713 (<i>Lighting Source UK Ltd.</i> ; reprint of a book published before 1923, red. Reinhard Kaiser)	Christian Friedrich Daniel Schubart (1739–1791) <i>Ideen zur einer Aesthetik der Tonkunst</i> , Wien 1805–1806 (<i>Kritická edice</i> , reprint 1977, Leipzig, red. Jürgen Mainka)
C dur	Veselý a bojovný.	Drzý, troufalý, radostný. Radovánky.	Dokonale čistý. Nevinnost, jednoduchost, naivita. Něžná mluva dětí.

¹⁴⁰ Mattheson, J. *Op. cit.*, s. 237.

¹⁴¹ Mattheson, J. *Op. cit.*, s. 248–249.

c moll	Nejasný a temný.	Milý, šarmantní, těž smutný nebo zarmoucený. Přináší snadno jak mazlivý pocit, tak žal nebo i únavu.	Soužení, toužení, vzdychání láskou nemocné duše. Projev lásky a nářku nad nešťastnou láskou.
cis moll			Intimní rozhovor s bohem. Nářek hříšného kajícíka.
Des dur			Lascivní tónina. Zármutek, extáze. Neumí se smát, ale může se usmívat. Neumí truchlit, ale aspoň předvést grimasu pláče.
D dur	Velice bojovný, radostný charakter.	Evokuje trubky a bubny. Ostrý, jiskřivý, živý, neústupný, zarputilý, hlučný, rozmarný, bojovný, povzbudivý, ale i jemný.	Tónina vítězství. Aleluja, křik války. V D dur jsou skládány pochody a nebesa opěvující sbory.
d moll	Zbožný, vážný.	Pobožný, klidný, slavnostní, příjemný, event. zábavný, ale plynulý, ne skákavý.	Trápení, melancholie, ženskost.
Es dur	Krutý a přísný.	Velice patetický, ale nikdy vážný, plačtivý nebo nepořádně bouřlivý.	Intimní rozhovor s bohem. Ekvivalent svaté Trojici (3 béčka!). Zbožné chování.
es moll	Děsivý, hrozivý.		Beznaděj, úzkost, zmatky duše. Leknutí, zachvění třesoucího se srdce. „ <i>Kdyby duchové mohli hovořit, určitě by promlouvali tóninou es moll.</i> “
E dur	Křiklavý, hádavý.	Zoufalý, smrtelný smutek. Zoufalá láska. Nutkavý a ostrý charakter. Fatální oddělení těla od duše.	Hluk. Hlučné nadšení. Usměvavá radost bez rozkoše.